

שליחות לביטול חמץ

ראשי פרקים:

פתיחה.

- א. מקור אפשרי: סוגיית המשכיר.
- ב. שיטות וזראשונים.
 1. שיטת בעל העיטור.
 2. שיטת "אחרים" בר"ן.
- ג. גישות האחרונים בהבנת המחלוקת.
 1. ב"ח: תלוי בגדר הביטול.
 2. בעקבות רעק"א: יש שליחות בהפקר.
 3. ב"י: הגמשת ביטול מדין הפקר.
 - ד. דיון בחדושו של הב"י.
 1. קושיות על הב"י.
 2. שורשי הסברו הראשון של הב"י.
 3. באור ההסבר השני של הב"י.
 4. נסיון יישוב ט"ז תמוה.
 5. סיכום: מחלוקת הב"י והב"ח.
- ה. זכיה בביטול חמץ.
 1. מחלוקת הפוסקים.
 2. שיטת "חוקת הפסח" ובאורה.
 - ו. הלכה.
 - ז. סיכום כללי.

פתיחה

לנושא העומד כאן לדיון - שליחות לביטול חמץ - השלכות מעשיות רבות לאדם שאינו נמצא בביתו או ששכח לבטל, וכן לביטול עבור אדם אחר שלא מדעתו. מתוך הברור ההלכתי נעמוד גם על משמעותו של הכלל "ביטול, מדין הפקר הוא"¹ וגמישותו. לא נדונה כאן שליחות לבדיקת חמץ, שהיתרה פשוט יותר, כפי שנפסק בשו"ע² ללא חולק.

א. מקור אפשרי: סוגיית המשכיר

אין בגמרא סוגיה מפורשת העוסקת בשאלת מינוי שליח לביטול, אך סימנים לבעיה ניתן למצוא בסוגיית "המשכיר בית לחברו"³.

"בעו מיניה מרב נחמן בר יצחק: המשכיר בית לחברו בארבעה עשר, על מי לבדוק? על המשכיר לבדוק דחמירא ידידה הוא, או דילמא על השוכר לבדוק דאיסורא ברשותיה?". למסקנה, נתלה הדבר במסירת המפתח: "תנינא, המשכיר בית לחברו, אם עד שלא מסר

1. לשון חר"ן דף א. ע"א מדפי חר"ף ד"ח: ומחו. 2. שולחן ערוך, סי' תליב סעי' ב'. 3. פסחים דף ד' ע"א.

לו מפתחות חל ארבעה עשר - על המשכיר לבדוק; ואם משמסר לו מפתחות חל ארבעה עשר - על השוכר לבדוק".

סוגיה זו צריכה ליבון כשלעצמה, אולם לעניינינו יש לברר, האם היה כבר ביטול, ואם לאו - האם יוכל השוכר לבטל.

ב"תוספות רבנו פרץ" מבוואר "דלא בעי לענין בל יראה ובל ימצא, דמייירי דביטלו, אלא לענין חיוב בדיקה משום דילמא אתי למיכל מיניה"⁴ מדבריו שם עולה, שלו היתה כאן בעיה מדאורייתא "פשיטא דעל המשכיר לבדוק, דאל"כ יהא עובר... כיון שהוא שלוי". משמע, בפשטות, שאין אפשרות שהשוכר יעמוד במקומו⁵.

דברים ברורים יותר ישנם בתוספות. בהסבירו, את הטעם לחייב את המשכיר בבדיקה מבוואר הוא ש"אין לפרש הטעם כיון שהוא שלו, ואין אדם יכול לבטל אלא הוא, [לכן] חייב לבדוק.

דא"כ, אמאי נקט... י"ד? אפילו בייג יתחייב המשכיר מהאי טעמא לבדוק"⁶.

משמע, לכאורה, מדבריו, שאכן, אין אדם יכול לבטל חמץ שאינו שלו, אלא שהם טוענים, שלא זה הטעם לחייב את המשכיר בבדיקה. לפי כך, עולה מתוספות שאין שליחות לביטול.⁷

מסקנה דומה עולה מדברי רבנו זוד הקובע: "מי שאין החמץ שלו אין ביטולו כלום"⁸.

המאירי דוחה גישה זו. "ואין נראה לי כן, שאם התרת לו הבעור לא תתיר לו את הביטול"⁹ משמע לפיו כי, כפי שהשוכר רשאי לבדוק ולבער, אף שאין החמץ שלו, כך יוכל גם לבטלו. מכאן, לכאורה, ראייה לעניינינו, שגם שליח יכול לבטל.¹⁰

כך מפרש את הסוגיה גם הלבוש, ששוכר "אע"ג דאין החמץ שלו, יכול לבטלו דהוי כמו שלוחו של משכיר, כיון דמפתח בידו"¹¹.

לסיכום, יש ביחסי שוכר ומשכיר לענין חובת הביטול פתח לעניינינו בשאלת יכולתו של מי שאינו בעל החמץ לבטל את החמץ, ואפשר לראות כבר כאן את הגישות השונות בראשונים.

ב. שיטות הראשונים

רוב הראשונים נזקקו לשאלה של מינוי שליח לביטול, ונחלקו הדעות.

1. שיטת בעל העיטור

כותב העיטור:¹² "מסתבר דשליח מבטל, דגבי י'הפרה' וגבי י'השואל את פרתו' הוא דפליגי ביה תנאי בפרק השואל¹³ אי שלוחו של אדם כמותו, משום דבשואל כתוב י'בעליו', ובהפרה כתוב י'אישה יקימנו'. הא בעלמא, כו"ע מודו דשלוהו של אדם כמותו"¹⁴.

4. תוספות רבנו פרץ, ד, ע"א, ד"ח: "על המשכיר", ע"ש: 5. אכן, גם רש"י כותב (ד"ח: חובת הדר) שהדיון בגמ' הוא רק במישור דרבנן "טורח זה על מי מוטל", ומדאורייתא די בביטול (שבפשטות עשה המשכיר). אולם אין לחוכיח מכאן שרק המשכיר יכול לבטל, כי רש"י מדבר על החובה ולא על היכולת. 6. תוסי' שם ד"ח: "עלי", וכעין זה בתוספות ר"ש משנן (ד"ח: על) ובריטבי"א (רד"ח: "בעו מיניה"). 7. יש באחרונים נסיון לדחות את תראיה מתוספות. הפרי"חדש (תל"ד, סק"ד) טוען "דחתיה בלא רשותו, אבל ברשותו ושלוהו לעולם דמצי לבטלי". חתתם-סופר (בחדושיו למועד, חלכות פסח, ס"י תל"ד סק"ז) סבור "דעל דרך י'אין לומרי' כתבו כן, ולקושטא דמלתא מודים שהשליח יכול לבטלי". וצ"ע. 8. סוד"ח המשכיר, וכעין זה מביא המאירי (ד, א ד"ח: וכל) "י"א שבזו על המשכיר לבטל שאין זה מבטל מה שאינו שלוי". 9. מאירי, ד, ע"א, ד"ח: וכל. 10. אמנם, אפשר שאין ראייה מכאן, כיון ששיטת המאירי היא שאיש מחשניים אינו עובר בביי' וביי' "זה לפי שאינו שלו, וזה לפי שאינו ברשותו", ושמה דוקא כאן יהיה הביטול כביעור. מכל מקום, מפשטות חלשון משמע שזה עיקרון כללי. וצ"ע. 11. לבוש מלכות, תל"ז, א, וב"אלוהו זוטא" (שם, סק"ב) תקשף עליו מדברי תוספות תנ"ל, ע"ש. 12. העיטור, חלכות בעור חמץ, ד"ח: בדיקת חללים (עמוד ק"כ ע"פ "פתח הדביר"), וחובאו דבריו בר"ן דף ג' ע"ב מדפי הר"י סוד"ח: וניבטליח. 13. בבא-מציעא צ"י, א'. 14. מקור הכלל בקדושין מ"א, ב' שנאמר בקרבן פסח (שמות

מבואר בדבריו שאין ביטול חמץ שונה מכל התורה, שמועיל הכלל התלמודי "שלוחו של אדם כמותו".

דברי העיטור חובאו להלכה בכמה ראשונים¹⁵, וכך פסקו רבים.¹⁶

2. שיטת "אחרים" ב"ין

ה"ין מביא את דעת העיטור וממשיך "ואחרים חולקין, דכיון דביטול מתורת הפקר נגעי בה... ודאי לא מצי מבטל, שהרי אם אמר אדם לחברו: 'הפקר אתה נכסי', אין בכך כלום".¹⁷ כך כתב גם הריטב"א בשם הרא"ה, ש"אע"יג בדדיקה לא בעי בעלים, ביטול בעי בעלים, שאין שליח להפקר"¹⁸, וכן כתבו ראשונים נוספים.¹⁹

ג. גישות האחרונים בהבנת המחלוקת

בהבנת שורש מחלוקת הראשונים נמצא שלוש גישות מרכזיות באחרונים. הדיעה שמביא ה"ין מציגה, למעשה, את השויון הבא: ביטול - הפקר - אין שליחות. לפיכך, את העיטור נוכל להבין על-ידי ערעור או ביטול אחד מסימני השויון.

1. ביטול הפקר, וממילא: יש שליחות
 2. ביטול - הפקר, אך: הפקר - יש שליחות
 3. השויון ביטול - הפקר אינו מוחלט.
- להלן נבאר את האפשרויות השונות, תוך התמקדות באפשרות השלישית, בשל חשיבותה בהבנת הכלל "ביטול מדין הפקר".

1. ב"ח: תלוי בגדר הביטול

ההבנה הפשוטה ביותר היא, לכאורה, תליית מחלוקת זו בשאלת גדר ביטול חמץ. כידוע, נחלקו הראשונים, האם ביטול חמץ הוא הפקרתו (ביטול משפטי) או הפקעת שמו וחשיבותו בעיניו (ביטול פסיכולוגי). תוספות בשם ר"י מביאים "דמאחר שביטולו הוא הפקר, ויצא מרשותו ומותר"²⁰, ואילו רמב"ן סובר "שהביטול מועיל להוציאו מתורת חמץ ולחחשיבו כעפר, שאינו ראוי לאכילה"²¹.

על פי זה, השיטה ב"ין, לפיה אין שליחות לביטול, מבוססת על כך שביטול הוא הפקר, וכלשונו, "דכיון דביטול מתורת הפקר נגעי בה... ודאי לא מצי מבטל"¹⁷, אולם לשיטה, שביטול אינו הפקר, אין, לכאורה, סיבה לאסור השליחות.

וזה לשון הב"ח: "נראה דבעל-העיטור לא כתב 'מבטל', אלא מפני שהוא סובר דביטול, לאו מטעם הפקר הוא, ... אבל לדעת שאר גאונים, דביטול מטעם הפקר, לא מצינו למילף דיכול לבטל על-ידי שליח, מאחר דלא כתב מיעוט כדגבי 'הפרה' וגבי 'השואל', דאיכא למימר דלא איצטריך, דכיון דהוא מדין הפקר, ממילא לא מהני ביה שליח..."²²

י"ב, ו) "ושחטו אותו כל קחל עדת ישראל" - "יוכי כל קחל כולן שוחטין, וחלוא אינו שוחט אלא אחדי! אלא מכאן ששלוחו של אדם כמותו". בגמרא שם נזכרים מקורות דרכי למוד נוספים. ע"ש. 15. מהרי"ם חלאוה (ו), ב סוד"ח: אמר רב יחודה) המוסיף "ואנן נמי הכי נחיגנן, דאחד מבני הבית בודק ומבטל... אלא דכששליח מבטל לא לימא 'ברשותי' אלא 'ברשות'... בעל הבית". כן חובאר דברי העיטור במניד-משנה (הלכות חמץ ומצה פ"ב, ח"ב). 16. מאירי (ו), ע"א ד"ח: תקנו, כלבו (ריש סי' מ"ח) וארחות חיים (הלכות חמץ ומצה, אות כ"ב) כחסכמת "כל החכמים", טור (סו"ס תליד), צידה לדרך (מאמר ד', כלל ג', פרק ד') ועוד. 17. ר"ן דף ג, ע"ב מדפי הרי"ף סוד"ח: וניבטליח - לדעת הב"ח (תליד, ד"ח: ושלוחו) זו גם דעת ה"ין עצמו "שהרי כתב דבריהם במסקנא, ושחלקו... בטוב טעם, ולא כתב שום דחיה על דבריהם". 18. ריטב"א דף ו ע"ב סוד"ח: ולשון הביטול. 19. מכתם דף ו ע"ב סוד"ח: אמר, צרור חיים (עמ' קכ"ג) בשם רשב"א ועוד. 20. דף ד ע"ב ד"ח: מדאורייתא. 21. חדושי הרמב"ן, ריש פסחים, סוד"ח: ועוד. 22. סי' תליד, ד"ח: ושלוחו.

אמנם, יש לציין, כי לדעת המכתם, גם לשיטות שאין הביטול הפקר "לדעת כולם - אין אדם יכול לעשות ביטול לחמץ של בית חברו ובשליחותו"¹⁹.

2. בעקבות רעק"א: יש שליחות בהפקר

גישה אחרת עולה מדברי ר' עקיבא איגר. הוא מזכיר את הר"ן ומעיר: "ולא זכיתי להבין, איך פשוט לו להר"ן, דלא מהני הפקר ע"י שליח, דאמאי לא?"²³ כבר ה"הבית מאיר" התעורר לכך, וניסה לבאר את הר"ן על-פי המחרי"ט, הסובר ש"הקדש אין בו דין שליחות... דמילי נינהו, וק"י"ל דמילי לא ממסרן לשליח"²⁴ לפי המחרי"ט בעיית 'מילי' קיימת גם בשליח ראשון, וזו אולי הסיבה לפיה אסר הר"ן שליחות בהפקר. אולם, ה"בית מאיר" דוחה אפשרות זו, "דאילו כן, גבי הפרה, למה לי טעמא ד'אישה יקימנו'... נימא מילי ל'ימ לשליח! אלא ודאי... בשליח אחד אין שייכות למילי, ואם כן, פשיטות הר"ן ז"ל בהפקר גופיה, בעניות... צ"ע מני"ל"²⁵ גם רעק"א דוחה שיטת מחרי"ט מסוגיות אחדות.²⁶

יש לציין כי לדעת כמה אחרונים אין הפקר בכלל 'מילי' כי "בדבורא אתעביד מעשה"²⁷, ולפי זה, ודאי מיושבת שיטת בעל העיטור, שיש כאן שליחות. במיוחד לאור העובדה כי בעל העיטור עצמו סובר שיש לברך על הביטול, "וא"כ, ע"כ סובר דביטול אינו במחשבה..., וכיון דסובר דבעינן דיבור, שפיר איכא למימר... דחשיב כמעשה, כאילו ממנה שליח לעשות מעשה..."²⁸.

אם כן, הר"ן כנראה יסבור ש"לא מצי משוי שליח... משום דהפקר לא חשיב מעשה..."²⁹.

סיכום הדברים:

היסוד שקובע הר"ן, כי אין שליחות בהפקר אינו פשוט כלל, המחלוקת עשויה להיות תלויה בשאלה, האם הפקר הוא בגדר 'מילי' או בגדר מעשה. ואף אם נקבל שהפקר הוא 'מילי' לא ברור כלל שיש בעית 'מילי' בשליח ראשון.³⁰

3. ב"י: הגמשת 'ביטול מדין הפקר'

הבית-יוסף נוקט דרך חדשה להבנת העיטור, ופותח פתח להעמקת הבנת הקשר בין ביטול להפקר.

הוא כותב: "ולי נראה, דאף-על-גב דביטול, מדין הפקר נגעו בו, שפיר יכול לבטל ע"י שליח. [א] משום דכיון דחמץ אינו ברשותו של אדם, אלא שעשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו, בגילוי דעתא דלא ינחא ליה דלהוי זכותא בגויה כלל - סגי.

[ב] אי נמי, דטעמא דבהפקר לא מהני שליחות, היינו משום דהפקר יש לו דין נדר... שהאומר לחברו: קבל עליך נדר זה בשליחותי, שאהא אסור בו - אינו כלום. אבל ביטול, שאינו ענין לנדר, שפיר מהני ביה שליחות"³¹.

23. חדושי רעק"א, גיטין ל"ב, א ד"ח: ועיין, ובהמשך ד"ח: ועי'. 24. שו"ת מחרי"ט, ח"א, ס"י קכ"ז, ד"ח: ותו'. 25. בית מאיר, אח"ע, ס"י ק"כ, סעי' ד'. 26. רעק"א, שם - הערה: מקור חכלל 'מילי' לא ממסרן לשליח" בניטין (כ"ט, ע"א ועוד), ופירש רש"י (ד"ח: רבא אמר): "... שלא מסר להם אלא דברים, ואין דברים כוח להיות חוזרים ונמסרים לאחר...". וראה "מספרא לסייפא" עלון עמ' 25 עמ' 68 פרוש מענין בדבר. ואכמ"ל. 27. ראה פרי מגדים, משי"ז, ס"י תל"ד, ססי"ק ז', חשד"ח (כרך ח' עמ' 215) בשם מחרי"ט אסאד, וע"ש באריכות בנושא. 28. שו"ת מחרי"ט, שיק, או"ח, תשובה קצ"ד ד"ח: ונראה, וחשוך ביח הנ"ל (חעי' 22). 29. ראה "מחנה אפרים", חלכות שלוחין ושותפין, ס"י ז', משא"כ חקדש בו אכן "מחשבת חשיבא כמעשה". עוד הוא מבאר בר"ן "דאין אדם יכול להפקיר מה שאינו שלו". ע"ש. 30. וכפי שסיכם ערוך השולחן (תל"ד, ט) ש"יאע"יג דחוי דיבור בעלמא... זהו כשעושה שליח למסור הדברים לשליח אחר, אך לחשליח עצמו יכול לעשות אפילו לדברים...". 31. בית-יוסף, ס"י תל"ד, ד"ח: ושלוחו, על חשוני מנדר כתב גם הרשב"ץ ב"יבין שמועתי" (מאמר חמץ, ד"ח: ושליח).

בדברי הב"י יש נסיון להרחיק את הביטול מדיני הפקר הרגילים. למעשה, דברים דומים כתב כבר הרמ"ע מפאנו: "הפקר נמי מתורת נדר נעו בו, שהוא מדיר את עצמו שלא למחות ביד הקודם וזוכה בו, מיהו לא חמיר ביטול כהפקר, שאם ביטל תמצו אפילו קודם שעת הביעור - אין חבירו רשאי לזכות בו, ועוד חמץ בשעת איסורו אינו ברשותו של אדם, וגילוי מלתא כל דהו קודם זמן איסורו סגי, הלכך שליח מבטל. ועוד: הפקר בשאר מילי חוב הוא לו, אבל ביטול חמץ בערב פסח זכות הוא לו..."³²

לסיכום, בניגוד לקודמים, מקבל הב"י את הנחות היסוד שבר"ן, היינו: ביטול מדין הפקר / אין שליחות בהפקר, אלא שהוא מערער את ההשואה המוחלטת בין הביטול להפקר. לפיו נוכל לדייק בלשון הר"ן "ביטול מתורת הפקר נגעי בה"¹⁷: נגיעה יש כאן אך לא זהות. וראייתו בעיקר מן ההסתפקות בגילוי דעת. להלן ננסה לברר את יסודות דברי הב"י והשלכותיהם.

ד. דיון בחדושו של הב"י

1. קושיות על הב"י.

קושיות אחדות מתעוררות על דברי הב"י. הנה, הסברא, שביטול, די בו בגילוי דעת, משל הר"ן היא. וזה לשונו בתחילת המסכת: "...נהי דמאי דהוי ברשותיה דאיניש לא מצי מפקר ליה... חמץ שאני, לפי שאינו ברשותו של אדם, אלא שעשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו"³³, ומשום הכי, בגילוי דעתא בעלמא דלא ניהא ליה דליהוי זכותא בגווייה כלל - סגי..."¹

אם כן, **קשה**: מדוע לא דחה הר"ן בעזרת סברתו שלו את דעת האיחרים שהביא?³⁴ במיוחד קשה הריטבי"א, שרק מלים ספורות לפני שדן בשליחות מביא סברא זו.

עוד **קשה**: למה צריך בכלל שליח? אם, אכן, די בגילוי דעת, הרי עצם בקשתו למנות שליח לביטול היא גילוי דעת מספיק?³⁵

והב"ח מתקשה: "אכן קשיא לי, דהיא הנותנת שלא לחקל עוד בענין ביטול לומר דמהני עיי שליח". הוכחתו מן הסברא התלמודית "והיא הנותנת"³⁶, "דכיון דאקיילת ביה חדא קולא, לא ניקל ביה קולא אחריתא. ואם כן, הכא נמי, אע"פ שכתב הר"ן דהטעם הוא לחקל בענין ביטול מאחר שהחמץ אינו ברשותו כו', זה אינו אלא לתת טוב טעם על הדין המבואר ומוסכם בתלמוד, אבל מנין לנו להוציא דין חדש מטעם זה ולהקל עוד...?"²²

אכן, מכוח קושיה זו ואחרות מסיק הב"ח "ולמעשה אין לחקל לבטל עיי שליח".

2. שורשי הסברו הראשון של הב"י.

ראינו לעיל, כי ההרחבה, שעשה הב"י לסברת גילוי הדעת, אינה מוסכמת. הר"ן והריטבי"א שהזכירה לא ראו בה סיבה להתרת השליחות, הב"ח דחאה, ויש ראשונים שלא עשו בה שמוש כלל, ואת הקושיות, שהביאו את הר"ן לסברא זו, יישבו אחרת.³⁷

32. אלפסי זוטא, פרק ראשון דפסחים (חוצאת 'מכון ירושלים' עמ' ק"יח). 33. מגמרא פסחים ו, ע"ב. 34. כך חקשה ביחודשי רבי אברהם משח" לפסחים, ס"י ו', (לחלן: ראי"מ), ד"ח: חטור. 35. ראי"מ, שם, וכח"ק 'מגן האלף' תל"ד ריש סק"ח, ועוד. 36. ראה ערובין י', ע"א. 37. לדוגמה: גם תוספות מתקשים מדוע חביטול אינו בפני ג', ומיישבים שדרישה זו "מדאורייתא אין צריך" (דף ד', ע"ב תוד"ח: מדאורייתא). **אגב**, אם תוסי' אכן אוסרים שליחות לביטול - כפי שהעלינו לעיל אי' - זה יכול לחסביר מדוע נמנעו מלחלק בין ביטול לחפקר. לפיחם (שם) "ביטול - הוי הפקר" ממש. ודויק. - המכתם תירץ כי הצורך בשלושה הוא "כדי שיוכל אחד לזכות בו, וחשנים יחיו מעידין, וחכא לא צריך כולי תאי דכל ישראל חן חן עדים זה על זה". (מכתם ו', ע"ב ד"ח:

איך, בכל אופן, הבין הבי"י? ראשית, יש להבין מהו אותו 'גילוי דעת', ומדוע די בו? בר"ן התבאר כי כיוון שהקשר של האדם לחמץ הוא קלוש - "עשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו" - לכן די בגילוי דעת של רצון להתנתק ממנו, ובזה עיקר הביטול.

גם הרמב"ן, שסובר שאין הביטול משום הפקר, הבין על בסיס דברי הגמרא, כי האדם עובר בבי"י ובבי"י רק "מפני שדעתו עליו, והוא רוצה בקיומו, לפיכך, זה שהסכימה דעתו לדעת תורה יוצא לבטלו... שוב אינו עובר עליו..."²¹.

העיקר בביטול הוא יחסו של האדם לחמץ³⁸, וכדברי רבנו מנוח שהביטול "אין בו מעשה, ואפילו מעשה זוטא, דהיינו הדבור, לית ביה, שהרי הביטול, בלב הוא תלוי... ומה שהצריכו חכמים לומר 'כל חמירא' ולהוציא הביטול בפה, לא עשו כן אלא כדי לברר את הביטול..."³⁹. יוצא, אם כן, כי נוסח הביטול הוא רק בירוד דעת האדם, מעין סימן, גם אם הוא סימן הכרחי⁴⁰, ובתור סימן בלבד יכול גם השליח לעשותו.

את הסברא שמאחורי ההבדל בין ביטול להפקר רגיל מסביר ה'שפת אמת' כך: "דדוקא דבר שהוא שלו ורוצה להפקירו ולהוציאו מרשותו צריך דיני הפקר, אבל שלא ייכנסו לרשותו, סגי בגילוי דעת, ודברים ברורים הם. דודאי אם אחד אומר דאינו רוצה שנכסים אלו יהיו שלו, אף שלא בפני ג', בגילוי דעת לחוד סגי, ומי יכניסנו לרשותו בעל-כרחו?"⁴¹. השפ"א עומד על כך, שכיון שהקשר של האדם לחמץ קלוש, גם התנתקותו ממנו היא יותר שלילית מחיובית, "שלא יכנס לרשותו". הביטול הוא מעין הסתלקות⁴², ללא כל ההליכים המשפטיים המלוים הפקר רגיל, ולזה די בגילוי דעת.

אם כך, מתגלה הבדל עקרוני בין הביטול להפקר רגיל. גם אם "ביטול מדין הפקר", יש לו לביטול מעמד עצמאי. אין הוא רק בגדר מקרה פרטי של תורת הפקר, אלא הוא חליך מקביל, שנתחדש לגבי חמץ מכוח העובדה, שביסודו של דבר אין החמץ שייך לאדם. כך, מכל מקום, הבין הבי"י.

הבי"ח, לעומתו, סובר, כי למרות שהביטול כגילוי דעת הוא חדוש, אין לך בו אלא חדוש, וכל עוד ניתן להחיל על הביטול את דיני הפקר הרגילים - כך עושים. הבי"ח מצמצם את מידת החדוש שבביטול, ומעדיף לראותו כמקרה פרטי תחת הכותרת: תורת הפקר⁴³.

3. באור ההסבר השני של הבי"י.

בדרך דומה יש להבין גם את הסברו השני של הבי"י, שאין צד נדר בביטול. הנה ברמב"ם מבואר כי "ההפקר, אף על פי שאינו נדר, הרי הוא כמו נדר שאסור לו לחזור בו"⁴⁴. מתברר כי בהפקר שני חלקים: א. ההסתלקות מן הדבר ב. האיסור לחזור בו מכך.

(אמר). ובמחר"ם חלאה מביא "מאן דאמר, דבמידי דאיסורא לא בעינן שלשתי" (ו, ע"ב ד"ח: ולאידך), ע"ש עוד, ואכמ"ל. 38. מכוח היותו בעליו. השוה רלב"ג על התורה, פרשת בא (הוצאת ויניציאה דף ס"ה, ב') ש"לפי שהוא קנין מקניינו"י יכול אפילו לחסכים לחשתמש בו "שמושי העפר והאבן". אכן, לשיטת הר"ן אין הביטול מפקיע שם חמץ אלא את שייכותו אליו. 39. רבנו מנוח על הרמב"ם, חלכות חמץ ומצה, פ"ב, ה"ב והשוה לרמב"ם עצמו בחלכות ברכות, פ"א, ח"ט"ו כי "משעה שגמר בלבו לבטל, נעשית מצות הבעור..." וכע"ז במרדכי (סי' תקל"א) בשם ר"ת. על היות המעשה רק בגדר סימן - דיון דומה יש באחרונים לגבי מעשה קנין - האם הוא פועל חקנין או רק סימן להסכמת המקנה, ואכמ"ל. 40. אם חייב גם להוציא הביטול בשפתו - נחלקו ראשונים (ראה אנציקלופדיה תלמודית, כרך ג', עמ' פ"ג). וראה "ספר המאורות" (לרבו של רבנו מנוח) לפסחים (ז', ע"א ד"ח: היה יושב) חדן בדבר ומסיק כי "בביטול חלב סגי, ואעפ"כ ראוי חדר לחמיר לכתחילה ולהוציא בשפתו בביטול..." 41. שפת אמת לפסחים, דף ו', ע"ב, ד"ח: עוד נ"ל. 42. השוה לשון ריטבי"א "בסילוק שמשלק ממנו חשוב כהפקר" (ו, ע"ב סוד"ח: ולשון בביטול). וראה לחלן כי בהפקר רגיל יש מלבד ההסתלקות גם התחייבות, שלא לחזור בו מכך (בחינת נדר). 43. ובקשר זה, אפשר שיש משמעות לדיוק הלשון "ביטול מדין הפקר" לעומת נוסח מוחלט כמו "הביטול הוא הפקר" (מכתם, ו, ע"ב ד"ח: אמר), ודו"ק. 44. רמב"ם חלכות נדרים פ"ב, ח"י"ד.

איסור זה הוא בבחינת נדר, ואפשר שהוא הנותן למעשה ההפקר את תוקפו המשפטי^{44א}. בחינת נדר זו, אכן, אין בה שליחות "שהאומר לחברו: קבל עליך נדר זה בשליחותי, שאהא אסור בו - אינו כלום"³¹. אולם בביטול חמץ לא שייכת בחינה זו, וכפי שכותב, למשל, מהר"ם חלאוה "הכא, לענין איסורא, אנו סהדי דאינו חוזר בו, דאם חוזר אין כאן ביטול"⁴⁵. נראה, שכאן חל התוקף המשפטי מאליו, ולגבי השאר - תועיל שליחות⁴⁶. לגבי ההסתלקות ודאי תועיל שליחות, כשנצרך לכאן את הסברה שאת עיקר הביטול עושה, למעשה, בעל החמץ עצמו על-ידי גילוי דעתו, וכדלעיל⁴⁷. ואכן, גם כאן תמה הבי"ח: "ולא אבין, למה לא נאמר דביטול יש לו כל דין הפקר, ובדין נדר הוא מבטל אותו, כשאר הפקר שמבטל ומפקיר אותו!". שוב עולה גישתו של הבי"ח להשוות את הביטול "כשאר הפקר", בניגוד לסברת הבי"ח הרואה בביטול כוח עצמאי שנתחדש בפסח.

4. נסיון יישוב ט"ז תמוה.

כתב הטי"ז: "נראה לי לדמות זו למש"כ הרא"ש⁴⁸. דאם קדש אשה בגזל שלה - מקודשת, מפני שמסתמא רוצה אשה שיהיו המעות לו במתנה, כדי שיהיו הקידושין תופסין... - ואם כן, ה"ה, הכא נמי אמרינן דכיון שרוצה להפקיע את עצמו מידי איסור חמץ, מסתמא נתן את החמץ שלו במתנה לשליח שלו, כדי שיוכל לבטל"⁴⁹. והסיק הטי"ז: "ולפ"ז, אין צריך השליח לומר: חמצו של פלוני, דמסתמא הוא נתן לו במתנה". סברא דומה יש גם ביחתיס-סופר⁵⁰.

כדבריו מחדש הטי"ז, כי השליחות טומנת בחובה הקנאת החמץ כמתנה לשליח. הוא ממשיך כי ודאי נאלץ בעה"ב למנות השליח, כגון "מפרש בשיירה, וירא שלא יבוא בתוך הפסח, וישכח לבטל קודם הפסח", כי אחרת ודאי היה עושה המצוה בעצמו. וכבר הקשה "מחצית השקל": "ועדיין לא ידעתי, במה זכה השליח באותו חמץ, כיון שלא עשה שום קנין"⁵¹.

44א. ראה יקצות החושן (סי' רע"ג סק"א) המציע "דכיון דחפקר אינו יוצא מרשותו, אלא שאסור לחזור בו, ואם כן, חזוכה בו מיד בעלים הוא זוכה..." (ע"ש, שמקשר דברים גם לביטול חמץ). אכן בפסח אין החמץ ברשותו של אדם, בודאי אחרי שביטל, ולכן, בפשטות, חזוכה - זוכה מן החפקר ממש. (אך ע"ש). ובחפקר זה ראה גם חדושי רבי שמואל רוזובסקי לפסחים (דף ב', ע"א סק"ח, ד"ח: ונראה) הטוען שאין האדם יכול להפקיע את קניינו, אלא שהחפקר נעשה ממילא ע"פ דיבורו (וחסביר בזה מדוע אין שליחות, ע"ש). ואכמ"ל. 45. מהר"ם חלאוה, דף ו', ע"ב ד"ח: ואמאי - ע"ש. 46. ראה שו"ת מהר"ם שיק, או"ח, סי' קצ"ד, ד"ח: וכל ד"ח: ולכן, חסביר כי גם בנדר וגם בחפקר חדוש הוא "דמהני דבור כמעשה, ואמרינן: אין לך בו אלא חידוש, דדוקא דיבורא דידיה, אבל לא דבור של שלוחו", משא"כ בביטול "דבחהי חנאה דמפקע מרשותו, ולא יעבור עליה בבי"ח, ראוי שדיבור בעלמא יועיל... ומחני גם ע"י שליח". ועיין עוד בענין זה ב"שד"חמדי' כרך ח', מערכת חמץ ומצה, סי' ח', סעי' כ"ז, (עמ' 214-213), ואכמ"ל. 47. חשוה ימועדים וזמנים לר"מ שטרנבוך (חי"ג, סי' קצ"ח ד"ח: ולפי) בדעת הבי"ח "שביטול... לא צריך דין נדר כלל, דיסודו גילוי דעת שאינו מקפיד עלה... דאנו סהדי שגמר דעתו לכן מפני איסור חמץ, ואם כן, מועיל בזה שליחות... אבל חפקר בעלמא... אין... אנו סהדי שגמר בלבו לכן, ועל כן... מועיל כדן נדר... ולא מחני שליחות..." ע"ש. 48. רא"ש, קדושין, פ"א, סי' י"ט. 49. ט"ז, סי' תל"ד, סק"ו, וכ"כ ח"חוק יעקב", שם, ססיק י"ד. 50. המג"א מקשה (סי' תל"ב, סק"ו): מדוע שליח בעה"ב מברך על הבדיקה, וחרי אין המצוה מוטלת עליו? ותירץ, דמ"מ מצוה קעביד, וכמו שהשליח חמברך על המילה. ע"ש. עיין מאמרו של ר' מוטי שטרנברג בספר כי שרית שמברך מי עושה את מעשה המצוה ולא מי שמקימה. אך החתי"ס (חלכות פסח, סי' תל"ב סק"ו) מתרץ "דהקנו לו חמצו כדי שיכול לבדוק, לבטל ולברך" כטי"ז, ע"ש. ובסי' תל"ד (סק"ו) הוא מנסח לחוכיח זאת מן הנמי' (ו', ב) "חבודק צריך שיבטל", שכל מי שבדוק, ואפילו שליח, יבטל. ע"ש. אמנם הוא מודה, שלא יאמר: דאיכא ברשותי, "דמ"מ, חבתים אינם רשות שלו, וגם החמץ לא חקנו לו אלא להעבירו מן העולם". 51. 'מחצית השקל' סו"ס תל"ד, וכח"ק ח"מקור חיים' (סוסיק ו') ועוד. ואכן מכוח קושיה זו משאיר המשגיב (באו"ח"ל, ד"ח: שלוחו) את הנוסח שברמ"א: 'חמצו של פלוני'. וראה רא"מ (סם, ד"ח: עכ"פ) שיישב דברי הטי"ז, וחקשה מן הדמיון לקידושין, וכן הקשה על הדמיון 'מגן חאלף' (סוסיק

וקשה במיוחד: אם, אכן, במתנה עסקינן כאן, מה שייכות ל"שלוחו של אדם כמותו" בכלל? הרי החמץ הוא עתה של המקבל, ועליו מוטל איסורו!

יישוב דבריו נראה על-פי היסוד שהונח בבי"י. לעיל הראינו כי עיקר הביטול הוא בהסכמת האדם לתהליך הקורה ממילא, כי משורת הדין אין החמץ ברשותו כלל. כמו כן, כל מנגנון המוציא לפועל גילוי דעת זה - מהני. וזו, אם כן, כונת הטי"ז, "דכיון שרוצה להפקיע עצמו מידי איסור חמץ", וזוהו גילה דעתו, ועשה את עיקר הביטול, ממילא יכול גם שליח לסיים את התהליך, **אין** כאן כוונה להכנס לכל גדרי מתנה הרגילים, אלא יש כאן מתן כוח וסמכות לשליח לברר את ביטולו של בעל-הבית. סמכות זו היא מוגבלת, וכל מטרתה, שיושלם הביטול כהלכה⁵².

במקרה זה, ובמקרים נוספים⁵³, יכול היסוד שבר"י לשמש בסיס להבנת ייחודו של הביטול ודיניו יוצאי הדופן.

5. סיכום: מחלוקת הבי"י והב"ח.

מן הגמרא עולה בבירור כי, הקשר של האדם לחמצו בפסח הוא קלוש, שהרי מעיקרא אין הוא ברשותו, אלא שעשאו הכתוב "כאילו הוא ברשותו".

הראשונים השתמשו בנתון זה כדי לייחד את הביטול - בין אם הוא מדין הפקר, בין אם לאו - משאר דרכי הסתלקות אדם מממונו. כאן על האדם רק לגלות דעתו רצונו למה שקורה, כביכול, ממילא: שתסכים "דעתו לדעת תורה".

חדוש מיוחד זה בהלכות חמץ צמצם את השואת הביטול להפקר, וניתן לומר כי "ביטול מדין הפקר הוא", אך לא הפקר ממש.

אלא שכאן **נחלקו האחרונים** בשאלה, האם לראות בדברים אלו תקדים להרחבת שונותו של הביטול מדיני הפקר הרגילים. **מחד** - גישת הבי"ח הסובר כי ההסתפקות בגילוי דעת היא תקדים חד פעמי, ופרט אליו אין הביטול אלא מקרה פרטי של תורת הפקר שבכל התורה.

מאידך - הגישה המיוצגת על-ידי הבי"י הטוען כי, יש כאן בסיס ליצירת מעמד מיוחד לביטול. כביכול, דרך נוספת - מקבילה להפקר שבכל התורה - להסתלקות אדם מממונו, שחדשה התורה בהלכות חמץ.

כאמור, למחלוקת עקרונית זו עשויות להיות נפ"מ שונות, ואחת מהן היא השאלה העומדת על הפרק: שליחות לביטול (מתוך הנחה שאין שליחות בהפקר), לבי"ח: אין שליחות, כבכל הפקר, ואילו לבי"י: יש שליחות, בגלל שההשואה להפקר אינה מוחלטת.

ה. זמיה בביטול חמץ.

1. מחלוקת הפוסקים.

בשאלה זו נחלקו כבר **הראשונים**⁵⁴. **הכלבו** מביא ש"הסכימו כל החכמים שאינו יכול לבטל,

(ו) דבקדושין אין דרך אחרת, אך כאן יכול לבטל בעצמו, ע"ש. ואכמ"ל. 52. כפי שמדויק בלשון הטי"ז כי חתקנא חיא רק "כדי שיוכל לבטל", וכן ביחוק יעקב' ש"זיכח לשלוחו... כדי שיוכל להפקירו ולבטלו", וחדגיש זאת חתק"ס, ש"לא חקנו לו אלא להעבירו מן העולם". ודו"ק. 53. ראה, לדוגמה, 'מקור-חיים' (ס"י תל"ד, רס"ק ו') המסביר בעזרת חר"ן יכולת הסתלקות מחמץ שלא בא לעולם. ואכמ"ל. וכן ראה 'מגן חאלף' (ס"י תל"ד, אמצע סק"ח) שמציע כי השליח יאמן על שליחותו, ואין צריך לשאלו על כך, כי "כיון שסמוך עליהם שבטלו, הרי שוב אין דעתו על חמץ... וממילא אינו עובר". ע"ש. 54. כמוכן שלא מבעיא לשיטות שאין שליחות, שלא תחיה זכיה, שחרי זכיה מטעם שליחות, או מסיבה קרובה (ראה: אנציקלופדיה תלמודית, כרך י"ב עמ' קל"ו - קל"ז). חדיון כאן הוא לראשונים לפיהם יש שליחות לביטול.

אם לא בשליחות בעל החמץ⁵⁵. ולמעשה, זו אכן פשטות הראשונים שדברו רק על שליחות ולא על זכיה. וכן ברמ"ע מפאנו: "אע"ג דשלא מדעתו אינו מועיל, שאין אדם מבטל דבר שאינו שלו, ע"י שליחות... ומדעתו ודאי מועיל"⁵⁶. לעומתם, מביא המאירי כי "כל שהרשהו לבדוק, הרי הוא מורשה, מן הסתם, לבטל... ויש שכתבו כן אף מן הסתם, שאין ספק שכל ישראל נוח לו בכך"⁵⁷, הרי שיש אפשרות גם לזכות עבור השני בביטול, אף שלא בשליחותו. גם האחרונים נחלקו בזה להלכה. הפמ"ג כותב, כי אף לדעת המתירים שליחות "היינו כשעשאו שליח, הא לאו הכי-לא. ואף מי שהיה סחורתו וממון רב בדרך, והיה שם ישראל לבטלו, לא אמרינן כה"ג יזכין לאדם שלא בפניו"^{58,59}. לעומתו, פוסק ה"ניירות שמשון": "לי נראה, דק"י"ל זכין לאדם שלא בפניו, והכא זכות כפול, שלא יעבור בב"י, גם שיאסור בהנאה, ובודאי ניחא ליה. ואפשר דאפילו בני ביתו יש להם לבטל..."⁶⁰.

2. שיטת 'חוקת הפסח' ובאורה.

שיטה ממוצעת נוקט 'חוקת הפסח'. הוא טוען כי "אם ביטל חמץ חברו שלא ברשות, ואחר זמן איסור החמץ שמע בעל החמץ וגלי דעתיה דניחא ליה, הוי כאילו עשאו שליח מעיקרא"⁶¹. הוא לומד זאת מן הדין בתרומה, "התורם משל חברו שלא ברשות, ומצאו בעל הפירות ואומר לו: כלך אצל יפות, אם יש שם פירות יפות יותר... תרומתו תרומה, שהרי אינו מקפיד"⁶². שם כתב הב"י: "אע"ג דלא שוייה, שליח הוא, וטעמא דכיון דמידי דמצוה הוא, כיון דגלי דעתיה השתא, דיינינן דהכי הוה דעתיה מעיקרא, והוי כאילו שוייה שליח"⁶³.

לדעת 'חוקת הפסח', אם כן, יש עקרונית דין זכיה בביטול, אלא שזכיה זו צריכה את גילוי דעת הבעלים.

את דעתו פרש רבי אברהם משה, כי "לא הגילוי דעתו פועל לעשות שליח מעיקרא, אלא העיקר מדין זכין... אלא הא דבעינן כאן גילוי דעתו, דהא שאני מכל הזכויות, דכל הזכויות מקבל חפצא, אבל כאן הוא החפץ: מפסיד... הלכך בעינן גילוי דעתו [ש]מהעדר - ניחא ליה, ואח"כ דנין מדין זכין לאדם"⁶⁴.

בזה מובן גם דין נוסף המובא ב'חוקת הפסח', ש"אם עשה שליח לבטל לו חמצו, ושמע אחר וביטל - הוי שליח"⁶⁵. רואים כי מאחר שהיה גילוי דעת, יוכל כל אדם לזכות עבורו. שיטה זו עולה יפה על-פי המהלך דלעיל, כי העיקר, בסופו של דבר, הוא הסכמת האדם. גם זו ראייה להרחבה נוספת של חידוש הב"י⁶⁶.

1. הלכה.

בשו"ע הוכרע "שלוהו - יכול לבטל", והוסיף שכשאינו בבית, ואינו מבטל ממקומו "טוב

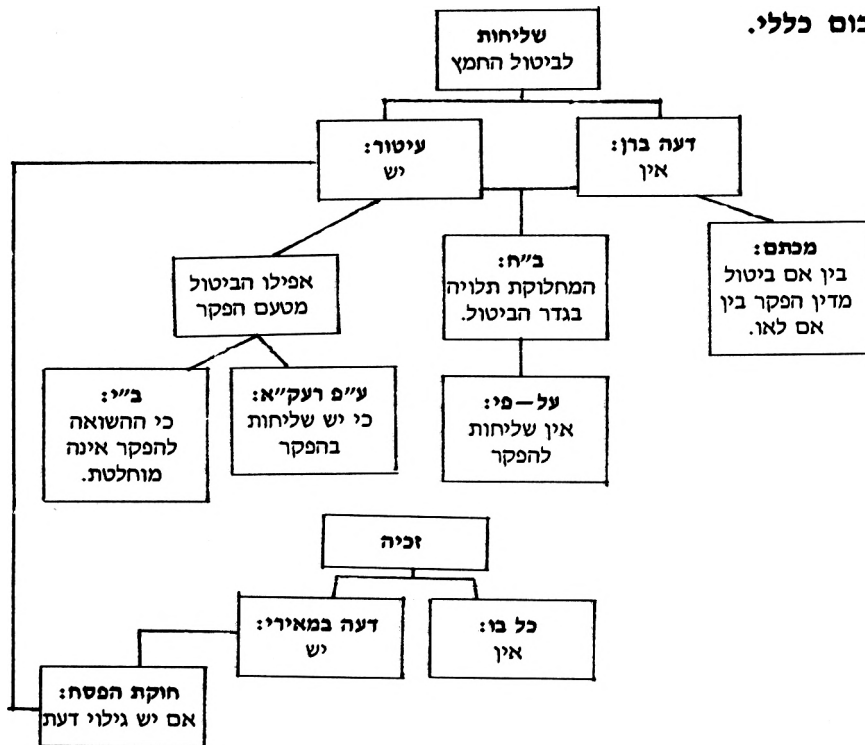
55. וכ"כ ח'אורחות חיים' - צויינו לעיל חערה 16. 56. הרמ"ע מפאנו צויין בחערה 32, וחובאו דבריו בימחזיק ברכתי לחיד"א, ס"י תל"ד, סק"יח. 57. מאירי, ז, ע"א, ד"יח: תיקנו. 58. מקור הכלל במשנה ערובין פ"א, ב גיטין פ"א, ע"ב. 59. פרי מגדים, פתיחה כוללת, הלכות פסח, ח"א, פ"ב, אות ג', וחביאו השעיית, ס"י תל"ד סק"יא, וכן פסק ב"יתשובה מאחבתי", ח"ב, ס"י רמ"ט. 60. נזירות שמשון (תנחות על שו"ע), ס"י תל"ד, וכן מסיק 'מגן האלף' (תל"ד, ס"י ח') חמוסיף כי אין חוב בזה, שמונע מן הבעלים את חמצו, כי ביד הבעלים לומר שתזכה חצרו, ויקנה מה שביטל השליח, ויחזור ויבטל. 61. חוקת הפסח (לרבנו יצחק טייב) ס"י תל"ד, ריש ס"ק ו', ע"ש. 62. טור, יו"ד, ס"י שלי"א. 63. בית יוסף, שם, לקראת סוד"יח: חמשת. 64. ראי"מ (ר' ח"ע 34), סוף ס"י ו' (ד"יח: והנראה). 65. חוקת הפסח, שם, סוף סק"י (ד"יח: אם). 66. ראה ב"הררי קודש" על "מקראי קודש" לפסח, ח"א, ס"י ע"א (עמ' ר"כ - רכ"א), שפרש את 'חוקת הפסח' ע"פ הב"י, ונהג כמותו.

שתבטל אשתו⁶⁷. ומבואר באחרונים דאשתו וילדיו, מסתמא, כמו שנתן להם רשות דמי. וכמותו פסקו הלבוש⁶⁸, ערוך-השולחן⁶⁹ ואחרים.

ומעיר ה"עטרת זקנים": "וי"א, שאין השליח יכול לבטל, ולכן אין להקל⁷⁰. שו"ע חרב, לעומתו, מודה שהעיקר כמקילים, אלא שכותב "לחוש לכתחילה" לשיטת החמירים⁷¹, וכן בחיי-אדם - "בדיעבד מהני עי"י שליחי"⁷², ובמשנייב החמיר, שרק "בשעת הדחק יש להקל"⁷³. לגבי זכיה כותב המשנייב "ומי"מ, כל זה כשעשה שליח על זה, ובלא שליחות אין יכול לבטל חמצו של חברו, אף היכא דזכות הוא לו...⁷³. ואילו ערוח"ש מקל, כי "אף שהוא בלא דעתו, מי"מ בודאי ניחא ליה, וזכות הוא לו...⁷⁴. ובכף-החיים הביא את דברי יחוקת הפסחי להלכה⁷⁵.

סיכום של דברים: מעיקר הדין אפשר למנות שליח לביטול, אלא שרבים החמירו לכתחילה, ובענין זכיה - חלוקת הדעות.⁷⁶

ז. סיכום כללי.

67. שולחן ערוך, ס"י תלי"ד, סעי' ד', ובי"מור וקציעה" לרי"י עמדין (סו"ס תלי"ד) מסיק כי אשתו "בלי רשות עדימא משליח ברשותי". 68. לבוש מלכות, תלי"ד, ד'. 69. ערוך השולחן, תלי"ד, ט'. 70. תגרות יעטרת זקנים לשו"ע, ס"י תלי"ד. 71. שו"ע חרב, תלי"ד, ט"ו. 72. חיי-אדם, כלל קי"ט, ס"יק כ"ח. 73. משנת-ברורח, תלי"ד, ס"יק ט"ו. 74. ערוך השולחן, תלי"ד, י"א, ע"ש שדן ביאשתו. 75. כף החיים, תלי"ד, ס"יק מ"ו ומ"ז. 76. הערה: בדיוגנו התעלמנו מהיבטים שונים של תורת השליחות עצמה, למרות חלגיטימיות של בעיות אחדות שם לענייננו, לדוגמה, חקירת קצוה"ח (ס"י קפ"ב, סק"ב), אם שליח עומד במקום המשלח, או שהוא מעין יד ארוכה שלו, עשויה לחשפיע כאן. דאם השליח עצמאי, חסר יפוי כוח מבעל החמץ, שסוף סוף החמץ שלו, אך אם השליח הוא יודא אריכתא חרי תפקידו טכני בלבד, ואם כן תחול השליחות. כמו כן, יש להתחשב בדברי תוסי' רי"ד (קדושין מ"ב, ע"ב ד"ח: שאנן), שאין שליחות למצוות שבנופו, ולדון באופן הביטול (אם חייב לחוציאנו בפח) ובמידת חיובו (ראח: מני"ח, מצוח ט', סק"א). וכן כיו"ב. אלא שמדיוני המפרשים בנושא נראה, שבעיות אלו חיו פחות עקרונות, והשאלה המרכזית לא הייתה בתחום דרך פעולת השליחות, אלא בעצם היכולת להכניס את מושג השליחות לביטול. וכני"ל.